

Abu Bakr Al-Razi as a Physician and Philosopher: Historical Contributions to Medicine, Pharmacology, and Clinical Ethics

Dr. Dilshod Karimov^{1*}, Dr. Malika Yusupova¹

¹Tashkent Medical Academy, Department of Medical History and Bioethics,
Tashkent, Uzbekistan

Özet

İslam toplumunun sosyal bilimler, fen bilimleri ve dinî ilimlerde altın çağını yaşadığı miladî IX ve X. yüzyıllarda yaşamış olan Ebu Bekir Râzî, böylesine münbit bir ortamda felsefe, psikoloji ve kelam alanında birçok özgün eser vermiştir. İslam Felsefesi Tarihi'nin rasyonalist filozoflarından biri olan Ebû Bekir Râzî'nin, tabiatçi eğilimleri ve rasyonelliği ile akli nassın önünde tuttuğu görülmektedir. Felsefe ve kelam alanında çok eser vermesinin yanında, adını tıp ve kimya alanında da duyurmuş ve Batı'da "İslam dünyasının Calinus'u" lakabıyla tanınarak, eserleri yüzyıllarca kaynak olma niteliğini korumuştur.

Ebu Bekir Râzî, hastalıkları fizyolojik ve ruhî olarak ikiye ayırmış, buna göre tıbbî da et-tıbbu'r-ruhanî ve et-tıbbu'l-cesedânî olarak sınıflandırmıştır. Ruh sağlığı ile beden sağlığı arasında ilişki kurmuştur. Tıp bilimi ile ahlak arasında da ilişki kurmuş ve ahlak ile tıbbin birbirinden ayrılamayacağını kabul ederek, tıp etiğine dair eserler vermiştir. Tıp etiği alanındaki bu eserleriyle, İslam dünyasında tıp etiği alanında eser veren ilk âlimlerden biri sayılmıştır.

Razi, kimya ile ilgili bilgi ve deneyimlerini tıp alanında etkin bir şekilde kullanarak, bu alanda önemli bir gelişme kaydedilmesini sağlamıştır. Bunların başında gliserin, alkol, soda, sirke asidi, kükürt, nitrik asit ve cıvanın tıpta kullanıma sokulmuş olması gelmektedir. Râzî'nin kimya bilimine hâkimiyetinden dolayı, daha önce yapılmamış ve sadece kendisinin yaptığı bazı ilaç terkiplerinin olduğu da bilinmektedir. Yine tedavi için kullanacağı bu kimyasalları, insanlara uygulamadan önce hayvanlar üzerinde denemesi de kendi dönemi için büyük bir gelişme niteliğindedir.

Dönemindeki devrim niteliğinde çalışmalarıyla, hem çağı için hem de sonrasında gelen yüzyıllar boyunca tıp bilimine ışık tutan önemli bir âlim olma özelliğini korumuştur. Eserleri daha sonraki âlimlere kaynak olmasının yanında, ilham vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebu Bekir Râzî, İslam Tıbbı, Hekim-Filozof

Abu Bakr Râzi as a Physician and Philosopher and His Contributions to the Medicine

Abstract

Abu Bakr Râzî, who lived in the eighteenth and eighth centuries of the Islamic era in the social sciences, natural sciences and religious sciences, gave many original works in the field of philosophy, psychology and kalam in such a special environment. Abu Bakr Râzî, one of the rationalist philosophers of the History of Islamic Philosophy, seems to hold his mind before nature with his natural tendencies and rationality. In addition to giving a lot of work in the field of philosophy and theology, he also made a name for himself in the field of medicine and chemistry. In the West, he was known as the "Calinus of the Islamic World" and his works remained a source for centuries.

Abu Bakr Razi divided the diseases into two physiologically and spiritually, and he classified medicine as et-tıbbu-ruhanî and et-tıbbu cesedani. It has established a relationship between mental health and body health. He also established a relationship between medical science and morality, and accepted that ethics and medicine could not be separated from each other and produced medical ethics. With these works in the field of medical ethics, he was considered as one of the first scholars in the field of medical ethics in the Islamic world.

Razi, using its knowledge and experience related to chemistry in medicine, has made a significant progress in this field. Glycerin, alcohol, soda, vinegar acid, sulfur and nitric acid and mercury have been introduced in this area. It is also known that there are some drug preparations which he has not done before

due to his mastery of chemical science. It is also a great improvement for their period when they try to treat these chemicals on animals before they are applied to humans. Through its revolutionary works of my own time, it has maintained its distinction to be an important scholar who shed light on the science of medicine for its own period as well as for centuries. In addition to being a source for later scholars, his works inspired him.

Key Words: Abu Bakr Râzî, Islamic Medical, Physician-Philosopher.

Giriş

İslam Felsefesi Tarihi'nin rasyonalist filozoflarından biri olan Ebû Bekir Râzî, İslam medeniyeti içinde çok önemli bir konuma sahiptir. Ebu Bekir Râzî'nin özelliği, felsefe ile tıbbı, tıp ile kimyayı iyi sentez etmesi, bunun sonucunda da tıp alanında birçok yeniliğe öncülük etmiş olmasıdır.

Tıp alanında yaptığı yenilikler ve verdiği eserlerle, hekimliği ön plana çıkmış, İslam Medeniyeti içinde yer alan filozof-hekim kavramı, Râzî'de hekim-filozof olarak farklılık kazanmıştır. Tıp tarihinde, kimya bilimini tıp alanında değerlendiren ilk hekim olarak tanınmaktadır. Kimyayı teoriden pratiğe taşıyarak hem tanı koymada hem de tedavi etmede bir araç olarak kullanmıştır.

Ebu Bekir Râzî'nin felsefe alanındaki başarısının üzerine, tıp alanında kendi döneminde çığır açacak yenilikler getirmesi ve önemli eserler vermesi, O'nun bu yenilikleri ve gelişmelerinin her biri üzerinde ayrı ayrı durmayı gerektiren bir önemli bir durumdur. Getirdiği yenilikler ve geliştirdiği teoriler, kendinden sonraki dönemlere ışık tutması ve asırlarca önemli bir başvuru kaynağı olması yönüyle dikkate değerdir ve ele alınması gereklidir.

Hayatı

Ebû Bekir Râzî olarak bilinen Ebu Bekir Muhammed Bin Zekeriya, Batı'da "İslam dünyasının Calinus'u" lakabıyla bilinmesinin yanında, "Rhazes", "Razes", "Raghensis", "Bubcaris", "Fili Zachariae" gibi değişik isimlerle de anılmıştır.¹

İran'ın Rey şehrinde h. 250/ m. 864-865 yılında doğmuştur.² Mehdi Mohaghegh, Henry Corbin, Macit Fahri ve Orhan Hançerlioğlu onun İranlı olduğunu söylerken, Sigrid Hunke³ ve İbn Kuteybe ed-Dineverî (ö. 276/889) Râzî'nin Türk olduğunu kaydetmektedir.⁴

Birçok bilim dalı ile ilgilenmiştir ve eğitim almıştır. Bunlar arasında müzik, matematik, astronomi, kimya, felsefe, edebiyat ve tıp bilimleri bulunmaktadır.⁵

¹ Seyfi Kenan, "Hekim-Filozof Ebu Bekr er-Razi Bir Mülhid miydi?", *Divan Dergisi*, (2001/1):187.

² Chikh Bouamrane, "Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim Ve Gelişmesi", çev. Hüseyin Şimşek, *İstem*, 7/14, (2009):386.

³ Sigrid Hunke, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi*, trc. Servet Sezgin, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1997), 163.

⁴ Hüseyin Karaman, "Bir Biyografi Denemesi: Ebû Bekir er-Râzî", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6, (2004/2):104.

⁵ Mehmet Dağ - Hasan Aydın, *Ortaçağ İslam Kültüründe Felsefe*, (İstanbul: Bilim ve Gelecek Yayınevi, 2017), 112.

Gençliğinde kuyumculuk yaparak geçimini sağlamakta iken, daha sonra hekimlik yapmaya başlamıştır. Tıp ile ilgilenmesinin, geçirdiği göz hastalığından sonra başladığı söylenmektedir. İbn Ebî Useybia (ö.668/1270), kuyumculuk yapması ile kimyaya olan ilgisi arasında ilişki olduğunu, bu dönemde çeşitli madenlerden altın elde etme sanatıyla ilgilendiği ve kimya bilimine bu amaçla sahip olduğunu kaydetmektedir. Kimya bilimine olan ilgisinin de onu tıba yönelttiği belirtilmektedir.⁶

İbn Ebî Useybiye'nin kaydına göre Râzî, çeşitli madenleri birleştirerek altın elde eder ve bu altın külçelerini Bizans'lı tüccarlara satardı. Bu külçeler belli zaman sonra basit madenlere dönüştüğü söylene de, bu bilgi fazla kabul görmemiştir.⁷ Râzî'nin filozof kişiliğine uymamasından dolayı da doğru bir bilgi gibi görünmemektedir.

Tıp eğitimi için Horasan'a gitmiş ve buradaki farklı eğitim kurumlarında Hint, İran, Yunan ve İslam tıbbı hakkında araştırmalar yapmıştır. Bu eğitim ile kendisinin Grek hekim ve filozof Galenos'tan (ö. M.Ö 200) beri hiç kimsenin ulaşamadığı tıp bilgisine ulaştığı ifade edilmektedir. Hekimlik ününün artmasıyla birlikte Rey Hastanesinin başhekimliğine atanmış, ilmi çalışmalarının çoğunu burada yapmıştır.⁸ Râzî'nin tıp tahsili için Bağdat'a gittiği de rivayetler arasındadır. Burada Huneyn b. İshak'ın bir öğrencisinden tıp ilmini öğrendiği, buradan Rey'e dönerek Rey Hastanesinin başhekimliğine atandığı da söylenmektedir.⁹

Eserlerinin sayısı ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Mahmûd Necmâbâdî'ye göre 272, İbn Ebû Usaybia'ya göre 238, Bîrûnî'ye göre 184, İbnü'n-Nedîm'e göre ise 167 eseri mevcuttur. En çok tıp alanında eser vermiş olan Râzî'nin, bu alanda 56, tabiat bilimlerinde 36, kimyada 22, felsefede 17, dini ilimlerde 14, matematik ve astronomide 10, eser yorum ve analizleri hakkında 7, mantıkta 7, metafizikte 6 ve küfiryâta ait 2 eserinin bulunduğu söylenmektedir.¹⁰

İslam düşüncesi ve felsefesinin kaynakları arasında bulunan Yunan, İran ve Hint bilim ve tefekkürü, VIII. yüzyıldan itibaren Yunanca, Latince, Hintçe, Süryanice, Aramca ve Pehleviceden Arapçaya çevrilmeye başlanmıştır. Bu çeviri süreci yaklaşık dört yüz yıl sürmüştür. Bunun ardından, XII. yüzyıldan itibaren ise İslam felsefesi Batıya ışık tutmaya başlamış ve ortaya çıkan eserlerin Batı dillerine çevrilme süreci başlamıştır.¹¹ Râzî'nin böyle zengin bir ortamda ortaya çıkmış

⁶ Mahmut Kaya, "Ebu Bekir Razi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 479; Kenan, "Ebu Bekir Razi", 188.

⁷ Karaman, "Biyografi", 106.

⁸ Kenan, "Ebu Bekir Razi", 189.

⁹ Hunke, "İslam Güneşi" 163.

¹⁰ Kaya, "Razi", 484; Nimet Yıldırım, "Ebu Bekir Ehâveyn-i Buharî ve Hidâyetü'l-Müteallimîn", *Doğu Esintileri*, 1, Erzurum, (2014/3):125.

¹¹ Karaman, "Biyografi", 113; Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, (İstanbul: Klasik Yayınevi, 2003), 138.

olması ve bilimsel açıdan bu elverişli ortamı iyi değerlendirmiş olması, değinilmesi gereken önemli bir noktadır.

Râzî'nin ömrünün son dönemlerinde gözlerini kaybettiği bilinmektedir. Bunun için farklı sebepler söylenir. Kimyasal maddelerle uzun süre çalışmasının gözlerine zarar verdiği ve gözlerini kaybetmesine sebep olduğu yönünde bilgiler bulunur. Bunun yanında, zayıf ışıkta kitap okumasının buna etken olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, Horasan hükümdarı Mansur b. İshak'ın işkencesine maruz kaldığı ve bu sırada aldığı kırbaç darbelerinden dolayı gözlerini kaybettiğini söyleyenler de bulunmaktadır.¹²

Bu yoğunluğun bir sonucu olarak, ömrünün son zamanlarına doğru da Parkinson hastalığına yakalanmıştır. Parkinson hastalığının ilerlemesiyle birlikte 313/925 yılında doğduğu şehir olan Rey'de vefat etmiştir.

Felsefi Düşünceleri

Ebu Bekir Râzî, İslam toplumunda, bilimin altın çağını yaşadığı, hem dinî ilimlerde hem de sosyal bilimler ve fen bilimlerinde özgün eserlerin verildiği miladi IX ve X. yüzyıllarda yaşamıştır. Böylesine münbit bir ortamda felsefe, psikoloji ve kelim alanında birçok özgün eser vermiştir.

İslam Felsefesi Tarihi'nin rasyonalist filozoflarından biri olan Ebû Bekir Râzî'nin, tabiatçi eğilimleri ve rasyonelliği ile akli nassın önünde tutmasından dolayı, felsefî düşünceleri çok yayılmamıştır. Felsefe ve kelim alanında çok eser vermesine rağmen, hekimliğinin üstünlüğünün de etkisiyle, filozofluğu hekimliğinin geri planında anılmış ve Batı'da sadece hekimliği tanınmıştır.¹³

Bazı âlimlere göre 200'ün üzerinde eseri bulunan Râzî'nin, felsefe ve kelama dair eserlerinden önemli olan ve günümüze kadar kendileri hakkında bilgi aktarılmış olanları şunlardır:

- Es-Sîretü'l-felsefiyye
- Makale fî mâ ba'de't-Tabia
- Makale fî Emârâti'l-İkbal ve'd-Devle
- Kitâbü't-Tecârib
- Kitâbü'l-Kavlenc
- Kitâbü'l-Esrâr ve Sırrü'l-Esrar
- Kitâb me'l-Farık Evi'l-Furûk ev Kelâm fi'l-Furûk beyne'l-emrâz

Râzî'nin Yunan filozofların hepsine vakıf olduğu ve Aristoteles'e tepki olarak tabiat bilimci Demokritos'un düşüncesini benimsediğini kabul edenler bulunmaktadır. İzmirli İsmail Hakkı ise, onun Hint ve İran felsefesinin etkisinde kaldığını ve cevher görüşünün de bu etki altında oluştuğunu ileri sürer.¹⁴

¹² Dağ ve ark, "Ortaçağ İslam Kültürü", 112-13.

¹³ Emel Sünter, Ebu Bekir Razi ve *Felsefi Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2004), 2.

¹⁴ Karadağ, "Kelim Atomculuğu", 66.

Sholomo Pines atomcu kelimcilerin düşüncelerini incelediğinde, Râzî'nin fikirleri ile Harran Sabîîlerinin inançları arasında benzerlik bulunduğunu; onun felsefi anlamda kaynaklarının Eflatun, Yeni Eflatuncular, Demokritos ve Epikouros olduğunu ileri sürer.¹⁵

Râzî'nin düşünceleri ve eserleri hakkında kapsamlı bir risale (Risale fî Fihrist Kutub Muhammed İbn Zekeriyya el-Râzî) yazarak önemli bilgiler aktarmış olan Birûnî (ö. 443/1051), beş ezeli varlık ilkesinin Yunan felsefesinden esinlenmiş olduğunu ifade etmiştir. Ona göre: Muhammed b. Zekeriyya Râzî, İlkçağ Yunan filozoflarından, beş şeyin kadim olduğunu rivayet etmiştir.¹⁶ Bunlar, Yaratıcı, külli nefis, ilk heyula, mutlak zaman ve mutlak mekândır. Râzî, varlığın bu varoluşundan, bahsedilen beş şeyin zorunlu olduğunu belirtmiştir. Cürcanî, Bîrunî'ye ek olarak Kadim Yunanlılardan özellikle Pisagor ve Demokrit'ten aldığını söylerken, İbn Teymiyye ise beş ezeli ilke anlayışını ilk defa Demokritos'un ortaya attığını ve Râzî'nin ondan almış olduğunu belirtmektedir. Nâsır-ı Hüsrev, Fahreddin Râzî, Şehristanî ve Sholomo Pines da bu görüşü Harranlı Sabîîlerden aldığını beyan etmektedirler.¹⁷

Atomcular tarafından beş ezeli prensip olarak kabul edilen toprak, hava, su, ateş ve ether, Râzî'ye göre, boşluk sebebiyle ayrılmış, görünmeyen parça ya da atomlardan oluşmaktadır. Atomlar, geometrik şekli bulunmayan fakat hacmi olan ve dolayısıyla yer kaplayan fiziksel yapılardır. Bunların hacimleri, hafiflik, ağırlık, katılık ve yumuşaklık gibi temel özelliklerini, fiziksel varlıklarının sık veya seyrek oluşu belirler. Yani yoğun olarak bir arada bulunan atomlar toprağı oluşturduğu gibi, daha seyrek olanlar suyu oluştururlar. Bu seyreklik azaldıkça hava, su, ateş ve ether oluşumu meydana gelir. Gökkürenin birleşimi diğer cisimlerin birleşiminden farklıdır. Gökkürenin hareketinin dünyanın yüzeyine doğru olmayıp, dış yüzeyine dönük olması bunun kanıtıdır. Bundan dolayı göğün cismi, ne toprak gibi yoğun ne de ateş veya hava gibi seyrek. Ağırlık, hafiflik, karanlık ve aydınlık gibi niteliklerinin olması, maddenin içinde bulunduğu boşluk sebebi ile oluşmaktadır. Nitelikler madde olan atomlara yüklenen birer ilintidir.¹⁸

Zaman ve mekân sonsuz olup, atomlardan meydana gelmemiştir. Bu yönüyle Râzî, her şeyin atomlardan oluştuğunu iddia eden diğer atomcu görüşlerden ayrılmaktadır. Materyalist olmayıp, yaratıcı bir Tanrıyı kabul etmesi ile de materyalist Demokritos ve Epikouros'tan ayrılmaktadır. Tanrı ve ruh, atom gibi bir fenomen değildir.

¹⁵ İbrahim Hakkı Aydın, "Ebu Bekir Râzî'de Beş Ezeli İlke", Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 25, (2001), 113.

¹⁶ Aydın, "Beş Ezeli İlke", 110.

¹⁷ Aydın, "Beş Ezeli İlke", 113.

¹⁸ Karadaş, "Kelim Atomculuğu", 66.

Râzi'nin "boşluk" fikrinin kelamcılarını etkilediğini söylemek mümkündür. Zîra atom düşüncesini ileri süren erken dönem kelamcılarda, atomların içinde devindikleri "boşluk" düşüncesi bulunmamaktadır.

Hint kaynaklı atomculara göre, kâinat bölünerek bir yere geldikten sonra artık bölünemeyen, dünyanın değişim süreci içerisinde birleşip ayrılabilen, kendi başına sonsuz fakat diğerleriyle bir araya geldiğinde sonlu olan küçük parçacıklardan oluşur. Tanrı âlemi bu ezeli atomlardan inşa eder. Bu atomların farklı formüllerle birleşmesi veya ayrışmasıyla evrenin başlangıcı meydana gelmiştir. Tanrı âlemi karma kanunlarına uygun olarak yaratmıştır. Atom tek başına ezeldir. Fakat oluşan bileşikler fanidir.

Râzi'nin felsefesinde öne çıkan ve dikkat çeken bir başka konu, "beş ezeli ilke" anlayışına dayanan metafizik düşüncesidir. Bu beş ezeli ilke Bâri/ Yaratıcı, külli nefis, heyula/ mutlak madde, mutlak mekân ve mutlak zamandır. Bu beş ezeli ilkenin ilki Barî, ezeli olup cisim değildir ve bir değişime uğramaz. Çünkü o oluş ve bozuluşun dışındadır. Her şeyin düzenleyicisidir ve kendi kendine kaimdir. Külli nefis bizatihi kaim bir cevherdir ve cisim değildir ve bir mekânı yoktur. Canlı ama bilgisiz olan külli nefis, Tanrı'nın âlemi meydana getirme nedeni olmuştur. Heyula/halâ, ontolojik bir varlık olarak kabul edilmektedir ve bölünemeyen sonsuz sayıdaki atomlardan oluşmuştur. "Anasır-ı erbaa" ve semavi cisimler heyula ve halânın farklı terkiplerinden meydana gelmiş olup, âlemin sona ermesiyle birlikte bu terkipler bozulup ilk hallerine geri dönecektir.¹⁹

Bu beş ezeli ilke fikri, öncelikle Allah'tan başka ezeli ilke kabul etmesinden dolayı tartışma konusu olmuştur. Ayrıca Râzi bunları, yoktan var etmenin, yani öncesinde herhangi bir şey olmaksızın meydana getirmenin mümkün olmadığını ifade ederek iddia etmektedir. Kuran-ı Kerim'de geçen yaratma "halk" ve "ibda" kelimelerinin farklı anlamlarının bulunmasını da fikrine destek olarak kullanmıştır. Buna göre bazı ayetlerde "Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde yaratan... Allah'tır." ve "O gökleri ve yeri (yoktan) yaratandır." ayetlerinde "yaratma" kelimesi öncesinde bir şey olmaksızın meydana getirme anlamında kullanılır. "Allah insanı, pismiş çamura benzeyen bir balçıktan yarattı." ve "O, insanı bir kan pıhtısından yarattı." ayetlerinde ise, "var olan bir şeyden veya bir ana maddeden başka bir şey meydana getirme anlamında" kullanılmaktadır. "Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir." ayetinde de "ölçüp biçmek, şekillendirmek ve takdir etmek" anlamları vardır.

Sonuç olarak, evren ve evrendeki varlıkların varoluşlarını, "beş ezeli varlık"dan biri olan ve aynı zamanda da bölünemeyen sonsuz sayıdaki atomlardan meydana gelmiş, basit ve şekilsiz bir madde olarak kabul ettiği "heyûlâ"dan hareketle açıklamıştır. Bu felsefi görüşü Onun, mülhid ve zındık olarak anılmasına yol açmıştır. Râzi'nin yine bu felsefesinden yola çıkarak, deist dünya görüşünü temellendirmeye çalıştığı bilinmektedir. Ayrıca Allah'ın verdiği akıl gücü ve adalet

¹⁹ Hüseyin Karaman, "Ebu Bekir er-Râzi'nin "Beş Ezeli İlke Anlayışının Kaynağı Problemi", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 28, (2005/1):79.

duygusunun insanlar arasında düzeni sağlayacağını ve mutlu bir hayat gerçekleştireceğini; bunun için dinin ve peygamberin rehberliğine gerek olmadığını savunan cüretkâr görüşleri nedeniyle, hem kendi döneminde hem de daha sonraki dönemlerde birçok filozof ve kelamcı tarafından şiddetle karşı çıkmıştır. Fakat alemin yaratılışı ve kozmik varlığın oluşumu hakkında geliştirdiği sistem, kendi içinde çelişkiler bulunmasından dolayı sistemleşmemiştir. Bunun yanında deist fikirleri ve dini hükümlerle ilgili inkârcı görüşlerinden dolayı, zındık ve mülhid olarak anılmıştır.²⁰

Tıp Alanında Getirdiği Yenilikler

İslam medeniyeti, tıp alanında keşfedilen yeni metod ve uygulamalarla, bu bilim dalını çok yükseklere taşıyacak kurum ve değerler oluşturmuştur. Kuşkusuz Ebu Bekir Râzî'nin tıbbâ dair eserleri, felsefeyle ilgili eserlerinden daha çok değer bulmuş ve hem Doğu'da hem de Batı'da yüzyıllarca başvuru kaynağı olarak okutulmuştur. Ebu Bekir Râzî'nin tıp alanında verdiği eserlere bakıldığında, tabipliğinin çok daha önde olduğu, bu alandaki birikiminin kendi düşünce sistemini belirlediği görülmektedir. Platonla birlikte başlayan ve Kindî ile devam eden felsefe ile tıbbın birlikte ele alınması yöntemini kavramlaştırarak, bu geleneği İslam ahlakı ile birleştirmiştir. Böylece, ahlakî nitelikli bir tıp anlayışı oluşturmuştur. Bu anlamda, tarih boyunca çok sık karşımıza çıkan "filozof tabip" kavramı, Râzî'de "tabip filozof" olarak farklılık kazanmıştır.²¹

Râzî'nin, 200'ün üzerinde bulunan eserlerinden tıp ve eczacılığa dair olan ve günümüze kadar kendileri hakkında bilgi aktarılmış olanları şunlardır:

- et-Tıbbu'r-Ruhânî
- Ahlâku't-Tabip
- Mihnetü't-Tabip
- et-Tıbbu'l-Mansurî
- Kitâbu Sırru Sınâati't-Tıb
- Kitâbu Cerâbü'l-Mücerrebât ve Hızânetü'l-Etibba
- Kitâbu'l-Mürşid
- el-Medhalü's-Sağir ilâ İlmi't-Tıb
- Kitabü'l-Medhal ilâ et-Tıb
- Men lâ Yahdurûhu Tabib
- el-Cüderi ve'l-Hasbe
- Risale Tecâribü'l-Bimaristan²²
- Kitabu'l-İksir ve Yûcedu
- İsbâtu't-Tıb
- el-Câmiu'l-Kebir veya el-Havi
- Saydele

²⁰ S. Frederick Starr, *Kayıp Aydınlanma*, trc. Yusuf Selman İnanç, (İstanbul: Babil Yayınevi, 2019), 55.

²¹ Karaman, "Tıp Etiği", 10.

²² Kaya, "Razi", 484.

•Kitabu'l-Cederi ve'l-Hasbe²³

Ebu Bekir Râzî hastalıkları fizyolojik ve ruhî olarak ikiye ayırmış, buna göre tıbbı da et-tıbbu'r-ruhanî ve et-tıbbu'l-cesedânî olarak sınıflandırmıştır. Ruh sağlığı ile beden sağlığı arasında ilişki kurmuştur.²⁴ Tıp alanında verdiği eserlerin başında et-Tıbbu'r-Ruhânî gelmektedir.²⁵ Bu eserde, insanın aklını kullanarak bilgiye ulaşabileceğini ve bu şekilde faziletli bir hayat sürmesinin mümkün olacağını belirtmektedir. Ayrıca insanın ihtiyaçlarının çeşitliliğine de değinen Râzî, ihtiyaçlar arasında iş bölümünün önemine vurgu yapmaktadır.²⁶

et-Tıbbu'r-Ruhânî'nin bir bölümünde ölüm korkusundan bahsedilmektedir. Burada bazılarının bedenle birlikte nefsin de yok olacağına inandıklarını söyleyen Râzî, yokluğa inananın korkmasına gerek olmadığını ifade eder. Çünkü yokluk varsa elem ve ıstırap yoktur. Oysa ölüm korkusundan kurtulmanın tek yolu, sonsuzluğa inanmaktır.²⁷ Bu telkinler, insanda ölüm korkusunu azaltmanın veya en aza indirmenin pratik yollarıdır. Aslında insanın hayatı boyunca yokmuş gibi yaşadığı ama hayatının önemli bölümünde hissettiği ölüm korkusu, psikiyatri alanının en önemli sorunlarından biridir. Râzî'nin bu konudaki telkinleri de, böyle bir soruna yaklaşımı açısından, insanoğlu için büyük öneme sahiptir.

Tıp bilimi ile ahlak arasında da ilişki kuran Ebu Bekir Râzî, ahlak ile tıbbın birbirinden ayrılamayacağını kabul ederek, tıp etiğine dair eserler vermiştir. Tıp etiği hakkındaki görüşlerinin Hipokrat ve Galen'in görüşleri ile benzerlik arz ettiği görülmektedir. "Ahlâku't-Tabip" (Hekimlik Ahlâkı) ve "Mihnetü't-Tabip" (Doktorun İmtihanı) isimli eserleri bu alanda yazılmış en önemli eserlerdir. Râzî bu eserleriyle, İslam dünyasında tıp etiği alanında eser veren ilk âlimlerden biridir.²⁸ Ahlaku't-Tabip, Râzî'nin kendisinin yetiştirdiği öğrencisi olan, Horasan valisinin özel hekimi, Ebu Bekir İbn Kârih er-Râzî'ye yazdığı bir risaledir.²⁹

Bu eserlerde hekimlerin uyması gereken kuralların neler olduğu ve hastaya karşı sorumlulukları anlatılmaktadır. Bunun yanında hastaların da sorumluluklarından bahsedilmektedir.

Hekimin sorumluluklarından en önemlisi, çok çalışmasıdır. Bunun yanında bilimsel bilgiyi iletmesi ve tıp eğitimine büyük önem vermesi de gerekmektedir. Bunları sağlayabilmek için, tıp bilgisine ek olarak, felsefe, muhakeme ve doğa

²³ Sünter, "Ebu Bekir Râzî", 15.

²⁴ Karaman, "Tıp Etiği", 78.

²⁵ Kaya, "Râzî", 484.

²⁶ Sünter, "Ebu Bekir Râzî", 17.

²⁷ M Selim Saruhan, "İslam Filozof ve Düşünürlerinde Ölüm Korkusu ve Tedavisi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1, (2006/47):87-105.

92.

²⁸ Karaman, "Tıp Etiği", 78.

²⁹ Sünter, "Ebu Bekir Râzî", 18.

bilimlerine de hâkim olmalıdır. Çünkü söz konusu bilimlerini bilmeyen bir hekim, sıradan işler dışına çıkamaz.³⁰

Hekimin sorumlulukları arasında belki de en önemli olanlardan biri, hekimin halife veya yöneticilerin yanında, insanları öldürmeye yönelik zehir veya ilaçlara dair herhangi bir bilgi vermemeleridir. Eğer halife hekimden bu yönde bir talepte bulunursa, hekim buna olumsuz yanıt vermelidir.³¹ O dönem için uygulaması çok zor gibi görünen bu prensibin bir etik kural olarak zikredilmesi, Ebu Bekir Râzî'nin ne derece cesur ve güçlü bir hekim olduğunu göstermektedir.

Râzî'ye göre Hekimin hastaya karşı sorumluluklarından en önemlisi de, hastaya son anına kadar yararlı olmak idi. Hipokrat'la ayrıldıkları en önemli nokta burasıdır. Hipokrat'a göre tıbbın görevi, tedavi edilebilir hastalıklarından tamamen kurtarıp, ağır hastalık hallerinde ıstıraplarını hafifletmektir. Tedavi edilemeyen hastalıklarda ise, hastanın tedavisinden uzak durulmalıdır. Oysa Râzî buna farklı yaklaşmaktadır. *"Bir doktor hastalarını iyi olacağına inandırmalı ve onlara şifa ümidi vermelidir. Eğer netice alınacağından emin değilse, ruhun yaratıcı kudretine vücudun kulak vermesi gibi, doktor da henüz ölüm vukua gelmeden hastanın cesaretini arttırmalı, ona yaşama kudreti telkin etmelidir."* Bu tutum Batılı âlimler tarafından başlangıçta eleştirilmiş olsa da, onun kesin tavrı, doktorun yaklaşan ölüme dikkat çekmeden, iyileşmeyi telkin etme yönünde olmuştur. Bir başka Müslüman hekim İbn Sina'da Râzî'nin peşinden giderek şu ifadeyi kullanmıştır: *"Hastasından ümidini kesen doktor, asla görünüşü tahrike memur değildir."*³² Râzî ile aynı ilkeyi ortaya koyan bu görüş, Müslüman hekimlerin genel tutumunu yansıtmaya açısından değerlidir. Batıda tedavi edilemeyen hastalar ve özellikle akıl hastaları tecride maruz kalırken, İslam dünyasında bunların tedavisi daha insanî uygulamalarla sürdürülüyordu.

Râzî'nin önemle üzerinde durduğu bir başka konu da, hekimin hastaya karşı, fakir – zengin ayrımı yapmaksızın, son derece sabırlı ve şefkatli olması gerektiğidir. Hastaya cömertçe zaman ayırmalı, onu çok dinlemeli, kendisi az konuşmalıdır. Bunun yanında kendi yaşayışına da dikkat etmelidir. Zevk ve sefaya dalarak, vaktini boşa geçirmemelidir. Dengeli ve ölçülü bir hayat yaşamalıdır. Mesleği ile gurur duymalı, asla cesaretsizliğe kapılmamalıdır. Çünkü bütün dinler, hekimlik mesleğini şerefli bir konumda tutmuşlar ve daima değer vermişlerdir. Dolayısıyla hekim de mesleğini hep yüksekte, yukarıda tutmalıdır.³³

Ebu Bekir Râzî'nin tıp alanına getirdiği en önemli farklılıklardan biri, teorinin yanında pratiğe de önem vermiş olmasıdır. Başhekimlik yaptığı hastanelerde, oluşturduğu çalışma sistemiyle, öğrencileri hem teorik eğitim alırken hem de pratik yaptırmış olması, tıp eğitiminde açtığı önemli bir çığırдыr. Hekim eğitiminde öğrenci ve asistanın yetişmesi için, hastayı önce asistana muayene ettirir, teşhis ve

³⁰ Karaman, "Tıp Etiği", 82.

³¹ Levent Öztürk, *Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2006), 209.

³² Hunke, "İslam Güneşi", 172.

³³ Bayram Ali Çetinkaya, *İslam Düşüncesi Tarihi*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2015), 317.

tedaviyi belirlemesini sağlardı. Asistanın koyduğu teşhis ve uyguladığı tedavinin süreci, baş asistan tarafından takip edilir, baş asistan da teşhis ve tedavi sürecinde etkin rol alırdı. Baş asistanın yaptığı işlemler de uzman doktor tarafından takip edilirdi. Uzman doktorların yetersiz kaldığı durumlarda, başhekim olarak kendisi sürece dâhil olurdu. Bu şekliyle sistematik bir klinik işleyişi ile günümüz modern sistemine yakın bir organizasyon kurmuştur. Ayrıca hastalığın seyri, kullanılan ilaçlar ve uygulanan tedavi kaydedilirdi.³⁴

En büyük tıp eseri el-Havi adıyla meşhur olmuş olan 35 ciltlik, tıp ansiklopedisi mahiyetindeki eseridir. Razî, Hâvî’de birçok hastalığı incelemiş, bu hastalıkların belirtilerini, nedenlerini ve tedavilerini analiz etmiştir. Hipokrat’ın eserindeki bilgilerin muğlak ve düzensiz olduğunu beyanla tekrar ele almış ve bu eserde bulunan bilgileri sistematize ederek düzenlemiştir. Hâvî’nin Razî’nin vefatından sonra, onun karalamalarının bir araya getirilerek oluşturulduğunu düşünenler olduğu gibi, el-Camiu’l-Kebir adlı eseriyle Hâvî’nin aynı eser olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır.³⁵

Havî’nin onun vefatından sonra öğrencileri tarafından toplanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bununla ilgili anlatılan hikâyede, Razî’nin vefatından önce kız kardeşinin evinde kaldığı, bu sırada rulo şeklinde sarılı notlarla ağzına kadar dolu olan bir sandığın bulunduğu anlatılır. Vefatından sonra uzun süre kimsenin ulaşmadığı bu sandık, Vezir İbn Amîd³⁶ (ö. 360/970) tarafında keşfedilir ve onun tarafında satın alınır. Vezir bu kâğıt tomarlarını inceledikten sonra, şehrin doktorlarından olan Râzî’nin talebelerini bir araya getirir ve onlardan elde ettiği tomarları değerlendirmeleri ve bundan kullanışlı bir kitap oluşturmaları talimatını verir. Böyle bir süreçte ortaya konan bu esere “*el-Havî*” (tıbbın muhtevası) adı verilir. Batı’da ise “*Continens*” adıyla meşhur olmuştur.³⁷

Bir başka önemli eseri olan el-Cüderi ve’l-Hasbe, kızamık ve çiçek hastalıkları ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Râzî bu eserinde, öncelikle bu hastalıkların etkenini araştırırken, diğer taraftan da klinik deneyler yaparak kendi bulgularını da kullanmıştır. Eserinde hastalıkları genel tanımını, alınabilecek tedbirler ve tedavilerle ilgili tablolar yapmıştır. Ayrıca Râzî, çiçek hastalığı ile kızamığın ayrı hastalıklar olduğunu ilk keşfeden kişidir.³⁸ Ayrıca eklem romatizması ve böbrek ve idrar kesesi hastalıkları ve taşlarına dair bilgiler vermektedir.³⁹

³⁴ Kaya, “Razi”, 479; Kenan, “Ebu Bekir Razi”, 190; Hunke, “İslam Güneşi”, 162.

³⁵ Karaman, “Biyografi”, 113; Bouamrane, “Ortaçağ İslam Dünyası”, 386.

³⁶ Vezir İbnü’l-Amîd, aklî ve nakli ilimlere olan hâkimiyeti ile tanınmış, geniş kültürü ve ilmi ile “ikinci Câhız” lakabıyla anılmış olan ve 940-970 yılları arasında vezirlik yapmış olan Büveyhi devlet adamıdır. Kendisinin de birçok ilmî eser verdiği bilinen İbnü’l-Amîd’in sarayının devrin edip, şair ve bilim adamların merkezi haline geldiği anlatılmaktadır. Ahmet Güner, “İbnü’l-Amîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 1999), 20: 485-86.

³⁷ Hunke, “İslam Güneşi”, 167.

³⁸ Çetinkaya, “İslam Düşüncesi”, 329.

³⁹ Hunke, “İslam Güneşi”, 169.

Râzî'nin tıp alanına yaptığı en önemli katkılardan birisi de, kimyayı tıbbın hizmetine sunması ve etkin olarak kullanmış olmasıdır. Kimya alanında öncelikle maddeleri, madenlerden, bitkilerden ve hayvanlardan elde edilenler olmak üzere üçe ayırmıştır. En önemlisi, gliserin, alkol, soda, sirke asidi, kükürt ve nitrik asidi bularak bunları tıp alanında kullanmıştır.⁴⁰ Bu maddelerin önemi bugün de malumdur. Râzî'nin kimya bilimine hâkimiyetinden dolayı, daha önce yapılmamış ve sadece kendisinin yaptığı bazı ilaç terkiplerinin olduğu da bilinmektedir.

Râzî, kimyasal maddelerden ilaç terkip ettiğinde, öncelikle bu ilacı insanlara uygulamadan önce hayvanlar üzerinde deniyordu. Deneylerde cıva, cıva buharı, merküroklorür ve süblime gibi kimyasallarla yaptığı deneyleri ve bu deneylerin deney hayvanları üzerindeki etkilerinden bahseder. Deneylerle elde ettiği bulgulardan, cıvanın vücudu ağrı ve kolik dışında bir etki yapmadığından ve vücuttan girdiği gibi çıktığından bahseder. Fakat süblime ve merküroklorürün ağrı, kolik, kanlı ishale yol açtığını ve cıva buharının hayvanda felce sebep olduğunu anlatır. Bu deneyleri yaparken çok dikkatli yöntemler kullanmıştır.⁴¹

Râzî'nin ilaç terkiplerine dair önemli bilgiler verdiği de bilinmektedir. Bu konuda müstakil olarak yazılmış Saydele adlı bir eserinden de söz edilmektedir.⁴² Râzî ilaç hazırlamada hem bitkisel hem de kimyasal maddeler kullanmıştır. Diyet ve pişirme kaplarına dair tavsiyelerde bulunur, yemek pişirmede dikkat edilmesi gereken noktaları vurgulardı. Fasulyenin gaz yapmaması için memba suyu ile pişirilmesini önermekteydi. Sirke içinde kuşkonmaz, patlıcan, soğan, biber turşuları ve portakal, erik, gül, kayısı reçelleri tariflerinde bulunurdu. Öğrencilerine daima, eğer bitkilerle tedavi edebiliyorlarsa, kimyasal ilaç hazırlamamalarını tavsiye ederdi.⁴³

Eserlerinde hastalıklardan korunma ile ilgili de önemli tavsiyelerde bulunmaktadır. Temiz havanın öneminden dolayı, ikametgâhların ve hasta odalarının sık sık havalandırılmasını tavsiye ederdi. Hastaların sık sık yıkanmasına özen gösterirdi. Temiz su kullanılması bir başka önemli kuralların başında gelmekteydi. Kirli sudan içen bir hastanın, bu sırada kan emici sülük yutması ve bunu teşhis eden Râzî'nin hastayı kusturarak tedavi etmesi, bu dönemde teşhis ve tedavi ile ilgili bize bilgi verirken, aynı zamanda temiz suyun önemini ve bu dönemdeki farkındalığı da ifade etmektedir.⁴⁴

Razi'nin hekim olmadan önce müzikle ilgilendiği, ud çaldığı, yetişkin bir insan olunca bu işten vazgeçtiği rivayetler arasındadır. Fakat hekimlik yaparken musikiyi bazı hastalıkların tedavisinde kullandığı görülmektedir.⁴⁵ Özellikle ruh

⁴⁰ Karadaş, "Kelam Atomculuğu", 65; Kaya, "Razi", 484.

⁴¹ Hunke, "İslam Güneşi", 170.

⁴² Sünter, "Ebu Bekir Razi", 15.

⁴³ Hunke, "İslam Güneşi", 169.

⁴⁴ Hunke, "İslam Güneşi", 165, 169.

⁴⁵ Çetinkaya, "İslam Düşüncesi", 329.

sağlığına dönük çalışmalarında musikiden ve uddan yararlanması, bu dönem için son derece yenilikçi ve naif bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

İslam metafiziği, kozmolojisi ve felsefesi ile İslam tıbbı teorisi ortak paydaları olan, iç içe geçmiş disiplinlerdir. Buna göre Müslüman hekimler, beden, ruh ve nefis ile yakın olduğunu kabul etmişler ve dolayısıyla bunların birbirleriyle ilişkilerini incelemişlerdir. Tıbbın teorisi yanında, deney, gözlem ve uygulamalara geniş zaman ayırmışlardır.

Razi'nin deney ve gözlemleriyle ortaya koyduğu prensipler, İslam tıp teorisinin oluşumundaki en önemli aşamayı oluşturmuştur. Hipokrat ve Galen'den aldığı prensipleri, İslam felsefesi ile tekrar yorumlayarak, en üst düzeye çıkarmıştır.

Razi'nin mesleki başarısı kadar sorumluluğunun da yüksek olduğu görülmektedir. Hastalara yaklaşımındaki insan sever tutumu, iyi bir eğitimci olması, kendinden önce yapılan ilmi birikimi alıp, kendi gözlem ve tecrübeleriyle iyice yoğurarak işleyen âlim, iyi bir klinik hekimi ve iyi bir yöneticidir.

- Öğrencilerine, mezun olduktan sonra çalışmalarına devam etmelerini öğütleyen
- Musikiyi bazı hastalıkların tedavisinde kullanan
- Ateşin, vücudun kendini savunma şekli olduğunu ilk defa ifade eden
- Güneş çarpmasının kan dolaşımı ile ilgisini keşfeden
- Çiçek hastalığı ile kızamığın ayrımını yapan ilk kişidir

Bütün bu verilerden anlaşılacağı üzere Râzî, özellikle tıp alanında, çalışkanlığı, cömertliği ve özverisiyle meşhur olmuş, kendi döneminde büyük bir tabip olarak varlığını tıp dünyasına kanıtlamıştır.

KAYNAKÇA

- Aydın, İbrahim Hakkı. "Ebu Bekir Râzî'de Beş Ezeli İlke", *Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, (2001), 107-144.
- Bouamrane, Chikh. "Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim Ve Gelişmesi", Trc. Hüseyin Şimşek, *İstem*, 7/14, (2009), 383-396.
- Çetinkaya, Bayram Ali. *İslam Düşüncesi Tarihi*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2015.
- Dağ, Mehmet - Aydın, Hasan. *Ortaçağ İslam Kültüründe Felsefe*, İstanbul: Bilim ve Gelecek Yayınları, 2017.
- Güner, Ahmet "İbnü'l-Amîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 20:485-86, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Hunke, Sigrid. *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi*, Trc. Servet Sezgin, İstanbul: Bedir Yayınları, 1997.
- Karadaş, Cağfer. "Atomcu Düşünceler ve Kelam Atomculuğu", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2:1, (2004), 57-72.
- Karagözoğlu, Hümeýra. "Ahlak Düşüncesinde Siyaseti Aramak: İbn Miskeveyh'te 'Adalet' Kavramının Siyasî Yansımaları", *Divan Dergisi*, 14/27, (2009/2), 93-118.
- Karaman, Hüseyin. "Bir Biyografi Denemesi: Ebû Bekir er-Râzî", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6, (2004/2):101-128.
- Karaman, Hüseyin. "Ebu Bekir er-Râzî'nin "Beş Ezeli İlke Anlayışının Kaynağı Problemi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, (2005/1):75-91.
- Karaman, Hüseyin. "Ebu Bekir er-Râzî'ye Göre Yaratma", *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 23, Erzurum (2005):111-128.
- Karaman, Hüseyin. "Abu Bakr Al-Râzî (Rhazes) and Medical Ethics", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 30, Samsun (2001):77-87.
- Kaya, Mahmut. "Ebu Bekir Râzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34:479-485, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kaya, Mahmut. "İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri", İstanbul: Klasik Yayınları, 2003.
- Öztürk, Levent. *Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2006.
- Seyfi, Kenan. "Hekim-Filozof Ebu Bekr er-Râzî Bir Mülhid miydi?", *Divan*, 2001/1, 187-97.
- Emel Sünter, *Ebu Bekir Razi ve Felsefi Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2004)

Pürcevâdî, Nasrullah. "On İki İmam Şiiliğinde Tasavvufa Muhalefet", Trc. Abdullah Kartal, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 11/1, (2002):233-242.

Sargutan, Erdal. "Selçuklularda Tıp ve Tıp Kuruluşları", *Vakıflar Dergisi*, 11 (1978):313-323.

Saruhan, M Selim. "İslam Filozof ve Düşünürlerinde Ölüm Korkusu ve Tedavisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47/1, (2006):87-105.

Starr, S. Frederick. *Kayıp Aydınlanma*, Trc. Yusuf Selman İnanç, İstanbul: Babil Yayınevi, 2019.

Yıldırım, Nimet. "Ebu Bekir Ehâveyn-i Buharî ve Hidâyetü'l-Müteallimîn", *Doğu Esintileri*, 2014, 121-144.